

Geliş Tarihi: 25 Mart 2021

Kabul Tarihi: 30 Mayıs 2021

TEK PARTİLİ DÖNEMDE DİN EĞİTİMİ

Doç. Dr. Muzaffer Deniz*

Özet

1920'li yıllarda Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulması bir devrimdir. Osmanlı Devleti dönemine ait birçok kurum tarihe karışmış ve bazılarının yerine yeni kurumlar hayata geçirilmiştir. Bu değişikliklerin içerisinde en çok tartışılanı din alanında yapılan değişikliklerdir. Hatta bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Din eğitimi, toplumsal hayatta Osmanlı dönemindeki önem ve yerini Cumhuriyet'in ilk yıllarında/devrim yıllarında/tek partili dönemde koruyamaz. Yapılan değişikliklerden en çok öne çıkanlar; medreselerin kapatılması, tekkelerin kapanması, okullarda din dersi okutulmasına son verilmesi ile İmam Hatip mektepleri ve ilahiyat fakültesinin faaliyetlerinin sona ermesidir. Bu değişikliklere din ile ilişkilendirilen ve kutsallık yüklenen Arap harflerinin terkedilerek, yerine Latin harflerinin kabul edilmesi de eklenebilir. Bununla birlikte tek partili dönemin sonlarına doğru din eğitimi tekrar hayata geçirilir. Bu durum bir çelişki gibi görünse de temelinde değişen iç ve dış dinamiklerin sonucu olarak tarihte yerini alacaktır. Tabii ki yöneticilerin tavrı da bu gelişmede önemli bir etkidir. Yukarıda bahsedilenler genelde Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi çalışmalarında yer almaktadır. Ancak Atatürk'ün tutumu konusuna ya değinilmemekte ya da önyargılı olarak değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an kursları konusuna hemen hemen hiç yer verilmemektedir. Bununla birlikte tek partili dönem ile çelişkili bir durum yaratan, yaygın eğitim kurumu "Kur'an kursları" ile halka din eğitimi verilmesi dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın temel amacı tek partili dönemde din eğitimi alanında yaşanan gelişmeleri incelemektir. Bu alandaki gelişmelerin Türkiye'deki siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmelere de ışık tutulacağı düşünülmektedir. Araştırma yöntemi olarak belgesel tarama ve arşiv araştırması kullanılmıştır. Araştırma sonuçları örgün eğitim içerisinde din eğitiminin bir süre tamamen sona erdiğini ancak yaygın eğitim kapsamında din eğitiminin önyargıların tersine kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Tek Partili Dönem, Din Eğitimi

EDUCATION OF RELIGION IN THE PERIOD OF SINGLE-PARTY RULE

Abstract

In the 1920s, the Ottoman Empire collapsed, and the Republic of Turkey was founded. The establishment of the republic was a revolution. Lots of institutions were out of date and new ones were established. There were lots of changes. Among these changes, the ones made on the religious life were heavily discussed and several arguments were brought forward. Even today, those arguments that are related to the changes on religion are still in the air. The education of religion that took a great deal in the life of the people during the Ottoman Empire can not be the same during the first years of the republic or in the years of the revolution or in the period of single-party-rule. Some of the points which came forward were the closure of the "madrasa", stopping the teaching of Islamic Religion, calling for the pray in the Turkish Language instead of Arabic, and banning all of the lodges of dervishes. The use of Arabic letters associated with religion and attributed to holiness was discontinued and Latin letters began to be used instead. This can also be added to these changes mentioned above. However, religious education starts again towards the end of the single-party period. Although this situation seems to be a contradiction, this will take its place in history as a result of changing internal and external dynamics. Of course, the attitude of managers is an important factor in this situation. The subjects mentioned above take place in the studies of history of education in the Republic era. However, Atatürk's attitude is not mentioned or is evaluated with prejudice. On the other hand, courses of Quran are hardly featured. Nonetheless, it is interesting that Quran courses, which were in contradiction with single-party period, continued to serve the public. The main purpose of this study is to examine the progress in the field of religious education in the single-party period. It is considered that the developments in this field will shed light on the political, cultural and social developments in Turkey. Documental review and archive research were used as research methods. The results of the research show that religious education in formal education completely end for a while, however, religious education within the scope of non-formal education continues without interruption contrary to prejudices.

Key Words: Republic of Turkey, Period of Single-Party Rule, Education of Religion

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü, e posta: mdeniz@yyu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-9331-7012

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 20. yüzyılda çok zayıflamış, I. Dünya Savaşı sonunda da kalan topraklarının büyük bölümünde İngiliz, Fransız ve İtalyanlarca sömürgeler kurulmuştur. Ancak bu sömürgeci güçlere karşı Mustafa Kemal önderliğinde bağımsızlık savaşı verilmiş ve başarı ile sonuçlandırılmıştır. Üç yıl süren bu süreçte Osmanlı Sarayı, Millî Mücadele'nin yanında yer almayarak, kendi akıbetini hazırlamıştır. Gerçi Millî Mücadele'yi veren kadro ve bu kadronun önderi Osmanlı Devleti'nin tarihe karışması yönünde bir seçimi tercih etmiştir. Böylelikle Osmanlı'nın külleri üzerinde Anadolu'da yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kurucu kadroya göre bu devlet Osmanlı'nın devamı olmayacaktı. Yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda bir devrim sonucunda kurulan bir devletti. Devrim de doğal olarak bazı kurum ve yapıları yok edecek, yeni kurum ve yapıları hayata geçirecekti. Bağımsızlığın ve devrimin önderi Mustafa Kemal'in hedefi Batı tipi bir devlet ve toplumsal yapı oluşturmaktı.

Türk devrimi sosyal, siyasal, hukuksal, din ve daha birçok alanda gerçekleşmiştir. Siyasal alanda monarşi yıkılmış ve “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir!” sözünde ifadesini bulan halk egemenliğine yerini bırakmıştır. Sosyal alanda bazı unvan ve lakaplar kaldırılmış, şapka devrimi yapılmış, saat ve takvim ile ölçülerde dünya ile bütünleşen devrimler hayata geçirilmiştir. Hukuksal alanda Osmanlı Medenî Kanunu “Mecelle” yerine yeni Medeni Kanun kabul edilmiş, kadınlara seçme seçilme hakkı verilmesi vb. gelişmeler yaşanmıştır. Bu alanların dışında tarımdan eğitime, üniversiteden halkevlerine kadar birçok alanda yeni uygulamalar toplum hayatında yerini almıştır.

Türk devriminin üzerinde en çok tartışılan ve günümüzde tartışmaların sürdüğü alan ise din konusunda yaşanan gelişmelerdir. Bu gelişme, devlet ve toplum hayatında -din alanında kopuş olarak adlandırılmasa da- dinin toplumsal hayattaki önem ve konumunun aşağılara indirilmesi biçiminde cereyan eder. Bu olgu hem toplum hayatında hem de devlet katında yaşanır. Tabii ki hukuksal alanda da bu izleri görmek mümkündür.

Din konusundaki atılan adımların, Batı dünyasının reform hareketini andırdığı görülmüştür. Yalnız bir farkla ki, o da Batı'da, Hristiyan dünyasında reform aşağıdan gelen bir hareketle başlayıp sonuçlandırılmışken, Türkiye'de üst yapı devrimleri biçiminde kendini göstermiştir. Ayrıca Batı'da hareketin önderleri din adamları olmuştur. Türkiye'de ise başta Mustafa Kemal olmak üzere, devrimin yönetici kadroları ve bürokratlar olmuştur. Din alanındaki değişiklikler halkın talebi doğrultusunda değil, yönetici kadronun iradesiyle yapılmıştır.

Bu bağlamda, dünyanın her yerinde her iktidarın kendi ekonomik ve sosyal politikalarını hayata geçirmek için iktidar olduğu kuralını hatırlamak gerekir. Her iktidar hangi niteliklere sahip insanlar/yurttaşlar yetiştireceğine, kendisi karar verir. Bu karar, ülkenin siyasal yönelimine bağlı olarak ekonomi, toplumsal yapı, kültür, eğitim, tarım, vergilendirme vb. alanlarda kendini gösterir. Bu bağlamda ülkenin eğitim sistemini de ulaşılmak istenen hedefler doğrultusunda yapılandırır. Bu yapılandırma ders kitaplarından, öğretim programlarına ve öğretmen yetiştirmesine kadar geniş bir alanı kapsar. Tüm eğitim kurumlarının eğitim öğretim ve ders programları bu yönelimleri gerçekleştirmek üzere yeniden düzenlenir. Din eğitimi konusunu da bu genel resmin içinde değerlendirmek gerekir.

Din konusunda en önemli radikal değişiklikler 3 Mart 1924'te gerçekleşmiştir. O gün hilafet makamı kaldırılmış ve son Halife Abdülmecid Efendi'nin yurt dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bundan başka Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti de kaldırılmış, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurularak Başbakanlığa bağlanmıştır. Ayrıca Tevhid-i Tedrisat/Öğretim Birliği Yasası çıkarılmış, bir hafta sonra da makalenin konusuyla ilgili olan, temel din eğitim kurumları “medreseler” kapatılmıştır.

Dinî alanda Cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler bir anda olmamış, sürece yayılmıştır. En son örneği olarak da “laiklik” ilkesinin de yer aldığı Cumhuriyet’in altı ilkesi, 1937 yılında Anayasaya girmiştir.

Din eğitimi alanında da örgün eğitim kapsamında benzer gelişmeler görülmüştür. Dönemin başlarında din eğitimi aşamalı olarak kaldırılmış, dönemin sonlarında ise siyasal kaygılarla yeniden başlatılmıştır. Örgün eğitim alanında bu gelişmeler görülürken, yaygın eğitim alanında Kur’an kursları ve camilerde din eğitimi bütün tek parti dönemi boyunca kesintisiz devam etmiştir.

OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E GEÇİŞ SÜRECİNDE DİNİ EĞİTİM

Din eğitimi ile ilgili Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden yapıya bakılacak olursa şu tablo karşımıza çıkar:

Klasik İslâm okulları olarak sıbyan mektepleri ve medreselerle Cumhuriyet’e Kur’an kursu adıyla gelen Kur’an öğretim yerleri Dar’ül-Kurrular Osmanlı döneminde olduğu gibi yeni devlette de eğitim öğretim vermeye devam etmektedir. Klasik İslam okulları dışında Osmanlı yenileşme hareketi süreci içerisinde açılmış olan Batı tipi okullarda din dersleri okutulmaktadır. Bu okullarda ayrıca Arapça ve Farsça dersleri mevcuttur. Tüm bu okullar iki ayrı kurumun, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ile Maarif Vekâleti idaresi ve denetimi altındadır.

Belirtilmesi gereken bir husus da Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinin ilk yıllarında Mustafa Kemal, din ve din eğitimiye karşı doğrudan hedef alan konuşma ve düzenlemelere gitmemiştir. Hatta din lehinde konuşmalar yapmıştır. Örneğin 1 Mart 1922 tarihinde meclisin üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında milli eğitim politikası ile ilgili olarak; “*Millete/köylüye okumak yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek... maarif programımızın ilk hedefidir.*” der (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, 2006, s. 140). Yine 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de halka yaptığı konuşmada; “*Bizim dinimiz en tabii ve en makul dindir.*” beyanatında bulunmuştur (Ayhan, 2014, s. 20). Ancak Cumhuriyet/tek parti iktidarı kökleştikten sonra çok partili döneme geçilinceye kadar bütün tek partili dönem boyunca hem söz ve eylemler hem de eğitim alanındaki yapılanma genelde din eğitimi daraltan, -Kur’an kursları hariç- hatta ortadan kaldıran bir süreçte seyretmiştir.

Din eğitimi alanındaki bütün değişim ve gelişmeler, aynı zamanda maziden kopuştur. Cumhuriyet kadroları, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasında eğitim sisteminin de etkili olduğu düşüncesindeydiler. Bir devlet farklı amaçlara yönelmiş, felsefe ve dünya görüşleri tamamen zıt yurttaşlar yetiştirmemeliydi. Yeni eğitim sisteminin temelini ne kozmopolit bir eğitim ne dinî eğitim oluşturacaktı. Yeni eğitim sistemi millî ve laik karakterde olacaktı. Laik eğitim sisteminde de devlet din eğitimi konusunda tarafsız kalacaktı.

TEK PARTİLİ DÖNEMDE DİN EĞİTİMİ ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER

a) 3 Mart 1924 Tarihinde Din ve Din Eğitimi Alanında Yapılan Değişiklikler

3 Mart 1924, yapılacak devrimlerin önünün açıldığı önemli bir gün olarak tarihteki yerini almıştır. Bu tarihte çıkarılan yasalarla devrimlere engel olabilecek kurumlar kaldırılmıştır: “429 sayılı Şer’iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’nin İlgasına Dair Kanun , “430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu” ve “431 Sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”.

Bu yasal düzenlemelerden Öğretim Birliği Yasası konumuzu doğrudan ilgilendirmekte olup kanunun gerekçesine göre; *bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinden milletin fikir ve his itibarıyla vahdetini temin etmek için tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmî, en asrî ve her yerde faydaları görülmüş bir ilkedir... Bir milletin fertleri ancak bir terbiye görebilir. İki*

türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu ve düşünce birliğine ve dayanışma amaçlarına bütünüyle engeldir.¹³²

Kanunla bütün eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanarak eğitimde mevcut çok yönlülüğe son verilmesinin ilk adımı atılmış oluyordu.

Kanunun çıkmasından sonra ve hatta günümüzde tartışmalar sürerken, kanunun meclisteki görüşmelerinde, hemen hemen hiç itiraz ve karşı görüş olmaz. Bunda, dönemin otoriter havasının da rolünün olduğu unutulmamalıdır. Çok geçmeden lağvedilmeleri için bir yasaya gerek görülmeden bir bakanlık genelgesiyle medreseler kapatılacaktır. Bu noktada öğretim birliği yasasına gösterilmeyen muhalefet medreselerin kapatılmasında kendini gösterir. Zira öğretim birliği yasası ile medreselerin kapatılmayacağı, yalnızca Maarif Vekâleti'ne bağlanacağı beklentisinin etkisi vardır.

Daha önceki yıllarda büyük bölümü iptidailere dönüşmüş olan sıbyan mekteplerinden kalanlar Öğretim Birliği Yasası ile birlikte ya kapatılmış ya da ilkokul bünyesine alınmıştır. Sıbyan mektepleri ile ilgili Osman Nuri Ergin; "*Osmanlı döneminde modernleştirme girişimlerine karşın mutaassıplar Tanzimatçıları bunların yanına yaklaştırmamışlardı.*" demektedir (Ergin, 1977, s. 460).

Bununla birlikte henüz öğretim birliği yasası çıkmamışken, Hamdullah Suphi Tanrıöver Muallim ve Muallimler Birliği'nin bir toplantısında öğretim birliğine işaret ederek; "*Ben bir tek maarif biliyorum, o da devletin maarifidir. İstikamet bir, emir bir, maişet ve terakki bir olmalıdır.*" demektedir (Gökacı, 2005, s. 128). Kazım Karabekir de bu toplantıların birinde öğretim birliğinin zorunluluğuna vurgu yapar (Doğan, 1999, s. 227). Bununla birlikte Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmasından sonra, lehte ve aleyhte tartışmalar devam etmiştir.

Bu tartışmalara cevaben İsmet İnönü 1925'te Muallimler Birliği'nde yaptığı konuşmasında; "*Tevhid-i Tedrisat'ın bazılarınca su-i tefsir ve su-i telâkki edildiğini, bu işin müteşebbislerinin dinsizlik ithamına maruz kalacakları tabiidir... yaptığımız işi dine münafi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki yapılan işin dinsizlikle hiçbir münasebeti yoktur, açıklamalarında bulunmak zorunda kalmıştır.*" (Turan, 2011, s. 20)

Tevhid-i Tedrisat Yasası gereğince; Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ya da özel vakıflarla yönetilen bütün medrese ve mektepler ile askerî okullar ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlı yetimhaneler Maarif Vekâleti'ne bağlandı.

3 Mart günü çıkarılan kanunlar ile bundan sonra yapılacak devrim ve reformların önündeki olası engeller kaldırılmış oldu. Bu tarihten sonra atılacak yeni adımlar ciddi bir direniş ya da muhalefet olmaksızın hayata geçirilecektir.

b) Medreselerin Kapatılması

Dinî eğitim ve medreselerin yetersizliği ile ilgili tartışmalar daha Osmanlı zamanında başlamıştı (Ayhan, 2000, s. 35 vd.). Bunu gidermek için çeşitli çabalara girişilmişti. 1867'de medrese âlimlerinden on beş kişilik bir kurulun hazırladığı raporda medreselerin eski haline döndürülmesiyle medresedeki bozulmanın önleneceği sonucu çıkmıştır.¹³³ Yüzyılın sonlarına doğru medreselere pozitif bilimlerin konulmasını savunan görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hatta Mustafa Ergün'ün 2005 yılında düzenlenen *Din Öğretimi Kurultayı*'nda söylediklerine göre, medreseleri Batı tipi okullara dönüştürme çabaları da ortaya çıkmıştır (Ergün, 2005, s. 109-120). Özellikle II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşan medreseleri ıslah çalışmaları ile yeni mekteplerin derslerine uyum sağlamaya çalışılmışsa (Uyanık ve Çam, 2012, s. 247-260) da medreseyi yeni ihtiyaçlara göre yenileyebilmek mümkün olmamıştır. Bu girişimlere rağmen

¹³² Kanunun tam metni için bkz. TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 2, c. 7, İçtima senesi 1, İkinci içtima. 3 Mart 1924

¹³³ Bu konuda geniş bilgi için: Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darühadislerin Yeri*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 201, 202; Suat Cebeci, *Din Eğitimi, Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s. 117; Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerimin Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*, MEB İst. 1991, s. 28; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 6.

medreseler değişen şartlara ayak uyduramamış, sonuç itibarıyla Batı tipi okullar yaygınlaşırken, medreseler itibar kaybetmiştir.

Medreselerin ıslahı ile ilgili olarak Osmanlı döneminin dışında 1921 yılında I. Heyet-i İlmiye toplantısı görüşmeleri sürecinde Şer'îye ve Evkaf Vekaleti bir komisyon kurmuştur. Komisyon, dini eğitimi yeni şartlara uyacak düzeye getirmeye çalışarak medreseler için yeni bir düzen tespit etmiştir. Fakat medreselerin bu programa uymuş olması onların kapatılmasını engelleyememiştir.

Bu görüşlere rağmen medreselerin yetersiz olmadığını öne süren değerlendirmelerin de var olduğunu belirtmek gerekir. Mehmet Ali Gökaçtı (2005, s. 128) medreselerin bozulmuş olduğuna katılmayıp; “*Medreselerde tahsil görenler, tahsilini gördükleri konuları hiç şüphesiz ki bugün bizlerin bildiği konulardan çok daha iyi düzeyde ve layıkıyla bilmekteydiler. Batılı okulların açılması sürecinde medreselerin de güncel ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden yapılandırılması yoluna gidilmiş ve önce “Mederestü'l-Mütehassisîn”, sonrasında “Darülhilafe Medreseleri” kurulmuştur.*”, demektedir.

Medreselerin yetersizliği üzerine olan tartışmalar Osmanlı zamanında başlamışsa da lağvedilmelerinin temel nedeni bu olmamıştır. Lağvedilmesinin temel nedeni, Cumhuriyet'in yetiştirmek istediği insan modeline medreselerin cevap vermek bir yana, tam tersi olarak buraların taassup yuvaları olarak görülmesi olmuştur. Bu görüş doğrultusunda Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın ruhuna uygun olarak kapatılmıştır.

3 Kasım 1924'te Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın 4. maddesinde; “*Maarif Vekâleti, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere, üniversitede bir İlahiyat Fakültesi ile imamlık ve hatiplik gibi dinsel hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için ayrı okul küşad eder.*” denilmekte ve yasada medreselerin kapatılacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak bunlara rağmen 11 Mart tarihli Millî Eğitim Bakanlığı'nın bir genelgesi ile medreseler kapatılmıştır. Bahsi geçen genelge aynısıyla aşağıda verilmiştir.¹³⁴

Medreselerin Kapatılması Nedeniyle Tevhidi Tedrisat Esasına Göre Tatbiki Gerekli Maddeleri Sıralayan Maarif Vekâleti'nin Genelgesi

Meclis-i Âlinin 3 Mart 1340 tarihli kanunun tevhid-i tedrisat esasına tevfikan mevadd-ı atı hemen tatbik edilmek üzere ta'mimen tebliğ olunur.

1- Devletin bütçelerinde ve teşkilatının kadrosu ve heyeti ta'limiyye ve programları mevcut ve muayyen olan medaris-i ilmiyenin devamı tedrisatına müsaade edilmez. Binaen aleyh bu emrin vücuduyla beraber vilayetlerin merkez kaza ve köylerinin mevcut olan bu gibi medreseler hemen seddedilecektir.

2- Bu medreselerde mevcut olan talebe ve mahallin ibtidâi mekteplerine veyahut lise ve idadilerin kısm-ı ibtidâilerine behemehal naklolunacaktır.

3- Bu medreselerin müderrisleri arzu ettikleri takdirde mekteplerimizin ulum-u diniye muallimliğine tayin olunacaklardır.

4- Memleketin ibtidâi dersi ve terbiyesinin ancak maarif mekteplerinin te'min edilmesi kanun icabatından olmasıyla eski darul hilaf medreselerinin ibtida-i mekteplerimizin sınıflarına tekabül eden ihzari kısımları ilga edilmiştir. Buradaki talebe mahalli ibtida-i mekteplerine veyahut lise ve idadi kısmı ibtidâilerine behemehal nakledileceklerdir. Bu sınıfların muallimlerinin şeraiti kanuniyyeyi haiz olanlar ibtida-i mekteplerinde tanzim edileceklerdir.

5- Eski darul hilaf medreselerinin ibtida-i hariç ve dâhil kısımları son kanunun dördüncü maddesine tevfikan imam hatip yetiştirilmek üzere vekâletin idaresi altında ibka edilmişlerdir. Ders programları ve kadroları derdesti tanzimdir. İsimleri buldukları mahallin isimlerine izafeten İmam Hatip mektebi olacaktır. Medarisi ilmiyenin ibtidâi dâhil ve hariç kısımları mevcut ise ve arzu ederlerse bunların talebesi imam ve hatip mektebine nakledileceklerdir.

6- Bu emrin hemen tatbiki ve sür'ati işarı mercudur.

Valiliklere gönderilen bu genelge ile birlikte müftülüklere de aşağıdaki yazı gönderilmiştir:

Müftülük Canibi Fazilanesine

¹³⁴ Belgenin bulunduğu arşiv ve künyesi: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA), Medreselerin Kapatılması Nedeniyle Tevhidi Tedrisat Esasına Göre Tatbiki Gerekli Maddeleri Sıralayan Maarif Vekâleti'nin Genelgesi, Tarih: 15.3.1924, Fon kodu: 51.0.0, Yer no: 2.1.31.

Makamı Velayetin mebalığı, Maarif Vekâletinin 11 Mart 1340 tarih ve 624 numaralı telgrafnamesi sureti bâlâdedir. Bervechi emr medresenin bugünden itibaren seddiyle, henüz tahsili ibtidaiyi ikmal etmemiş ve mecburiyeti tahsiliyesinde bulunmuş olanların mektebi ibtidaiye devamlarının temini ve demirbaş eşya ve sair levazımında keza mektebi ibtidaiyeye devri ve neticenin işarı lüzumu tebliğ ve temenni olunur efendim. 15 Mart 1340

Medreselerin kapatılması mecliste ve basında tartışmalara neden olmuştur. Örneğin Halide Edip [Adıvar] ve Antalya mebusu Rasih [Kaplan] Efendi bu durumu açıkça eleştirmiştir. Rasih Kaplan “*tevhid-i tedrisat, ilgayı tedrisat demek değildir.*” diyerek tepkisini göstermiştir (Ayhan, 2000, s. 5-27). Ancak bu eleştiriler sonucu değiştirmemiştir.

Aslında, dönemin Maarif Vekili Vasıf Bey, yasa teklifinin hemen ilk paragrafında bu kapatılmanın ipucunu vermişti: “*Bir milletin fertleri ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu, düşünce ve dayanışma birliği amacına tamamen engeldir.*”¹³⁵

Recai Doğan’ın (1999, s. 227 vd.) aktardıklarına göre; Vasıf Bey ayrıca; medreselerin bir kısmının ilkökulları sınıflarını içerdiğini, dünyanın hiçbir yerinde ilkökullarda küçük çocuklara meslek esaslarına göre ders verilmediğini, bu nedenle bunları ilga ettiğini söyler... Medreselerin üst sınıfları için ise kayıtlı 18 bin öğrencinin ancak 6 bininin okullarda olduğunu, gerisinin, okula kayıt yaptırdıktan sonra esnafılık yaptığını, bazılarının da askerlikten kaçmak için medreselere geldiğini belirttikten sonra, Darülhilafe medreselerinin de İmam Hatip mekteplerine dönüşeceğini bildirmekteydi. Darülhilafe medreseleri dışında vilayet köy ve kasabalardaki 479 medresenin belli bir programı ve sınıfı olmayıp, çoğu sağlıksız binalarda eğitim yapmaktadır. Haklarında resmi denetimleri yapılmayan bu medreseler, ilköğretim düzeyinde eğitim veriyorlardı. “Memleket çocuklarının buralara teslim edilemeyeceğinden” 11 Mart 1924’te kapatılma emrini verdiğini söylüyordu. Buraların öğrencileri ilkökullara kaydedilecek, müderrislerinden gerekli niteliklere sahip olanlar da okullarda Ulûm-ı Diniye öğretmeni olabileceklerdi. Maarif Vekâleti ile ilgili 18.10.1924 tarihli bir belgede kapatılan Darülhilafe medreselerinin 4. sınıfını bitirenlerle 5. ve 6. sınıf öğrencileri İmam Hatip mektebi mezunu sayılarak imam ve hatip olarak görev almak isteyenlerin Diyanet İşleri Reisliği’ne başvurmaları istenmişti.

Medreseler kapatılmakla birlikte yerlerine yine din eğitimi verecek olan İmam Hatip mekteplerinin açılması kararlaştırılmıştı. Kapatılan medreselerin yerine Türkiye’nin çeşitli yerlerinde 29 İmam Hatip mektebi açılmıştır. Ayrıca Darülfünun’da bir ilahiyat fakültesi açılmasına karar verilmişti. Ancak açılan İmam Hatip mektepleri uzun ömürlü olmamış, 1930’da bu okullar öğrenci yokluğu gerekçesiyle kapanmıştır. Aynı akıbeti ilahiyat fakültesi de yaşamış, ayrıca bu süreçte okullarda gösterilen din dersleri de aşama aşama kaldırılmış ve 1933’ten itibaren köy ilkökulları dışında Türkiye’de artık din eğitimi veren bir okul kalmamıştı.¹³⁶

c) İmam Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi’nin Açılıp Kapanması

Daha önce de söylendiği üzere 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat Yasası’nın 4. maddesine dayanılarak, 1924 yılında Darülfünun’da bir İlahiyat Fakültesi kurulur. Yine aynı kanuna dayanılarak, 29 Darülhilafe Medresesi’nin yerine 29 İmam Hatip mektebi açılır. İmam hatip okulları ile ilgili sayısal veriler şöyledir:

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 7, İçtima Senesi I, 03.03.1340, s. 25.

¹³⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öcal, *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 30-34; Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*, Önder Yayınları, İstanbul 1995, s. 90-95.

Tablo 1. Tek Parti Döneminde Açılan İmam Hatip Mektepleri¹³⁷

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Mezun Olanlar	
		E	K	E	K	E	K
1923-1924	29			2.258			
1924-1925	26	302		1.442		127	
1925-1926	20	244		1.009		165	
1926-1927	2	41		278		121	
1927-1928	2	42		222		91	
1928-1929	2	35		159		41	
1929-1930	2	35		141		67	
Toplam				5.509		612	

Tabloda görüldüğü üzere yıllara göre sürekli azalan okul ve öğrenci sayısı hemen göze çarpmaktadır. Bu yıllar içerisinde toplam 5.509 öğrenci okula devam etmiş ve bunlardan 612'si mezun olmuştur. Devam eden öğrenci-mezun sayısı ilişkisine bakılarak okul başarısının çok düşük olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira okula öğrenciler devam ederken yani henüz mezun olmadan bazı okullar kapanmış, öğrencileri de başka okullara devam etmiştir. Tabloda dikkat çeken bir durum da günümüzden farklı olarak o dönemin sosyal şartları içerisinde bu okulda bayan öğretmen olmadığı gibi kız öğrenciler de yoktur.

Sonuç itibarıyla İmam Hatip mektepleri açıldığı yıldan itibaren kan kaybetmeye başlamıştır. Hem öğrenci sayıları hem de okul sayıları sürekli düşmüştür. Bir süre sonra da hepsi kapanmıştır. Açılan İmam Hatip mekteplerinin kısa bir süre sonra kapanması çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Öncelikle muhafazakâr kesimlerde dini hayatın bundan çok yara alacağı belirtilmiştir. Örneğin muhafazakâr kesimin dini hissiyatlarını yansıtan *Sebilürreşad* Dergisi'nde (c. 25, S. 627, İstanbul 1926, s. 46) de bu konuda; “*İmam ve Hatip Mektepleri lağvediliyor!... Tevhid-i Tedrisattan maksadın ne olduğu tamamıyla ortaya çıkıyor; bütün mesele, dini müesseseleri kapatmak imiş.*” biçiminde eleştirel yazılar çıkmıştır.

İmam Hatip mekteplerinin kapanma gerekçeleri şunlardır:

Medrese döneminde çeşitli vakıflarca maddi yönden desteklenen dinî eğitim veren okullar, İmam Hatip formatında bu olanaklardan yoksun kalmış, parasız yatılı imkânlarının olmaması nedeniyle ilgi azalmıştır. Mekteplere öğrenci ilgisinin azalışında 1928 Harf Devrimi ve dönemin laiklik anlayışı ve uygulamalarının da rolü olmuştur (Ayhan, 2014, s.58). Dört yıllık olan bu mekteplerin ortaokul düzeyinde tutulması ve lise kısmının açılmaması nedeniyle mezunlarının ilahiyat fakültesine devam etme imkânları olmamıştır. Bundan başka teknik ve genel eğitim veren okulların mezunlarının İmam Hatip mezunlarına göre daha kolay iş bulması yüzünden İmam Hatip mektepleri gelecek vaat edememiştir (Arslan, 1995, s. 155-164). Belki bunlardan daha da önemli olanı, 15.12.1927 tarih ve 846 sayılı Şûra-yı Devlet kararı ile din görevliliğinin memur sınıfından çıkarılmış olmasıdır. Bu kararla artık imamlar maaş alamamış ve bu görevin fahri olarak yürütülmeye başlanmış olmasıdır (Öcal, 1994, s. 33; Ünsür, 1995, s. 91). Mevcut medrese öğrencilerinin İmam Hatip mekteplerinde öğrenimlerini tamamlamalarından sonra, bu kurumların öğrenci bulmakta zorlanmaya başlamıştır. Burada İmam Hatip mekteplerinin kapanmasında öğrenci ilgisizliğinin olmadığını öne süren çalışmaların da bulunduğu altı çizilmelidir.¹³⁸

¹³⁷ Oluşturulan tablonun kaynağı için bakınız: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 56.

¹³⁸ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Mustafa Öcal, “İmam Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülakatlar ve Şehâdetname Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, S. 2, Bursa 2003, s. 51-101.

Ayrıca yönetimin/devletin bu okullara soğuk bakması ve o dönem modernleşme çabaları bağlamında kamuoyunda bu okullarla ilgili oluşan olumsuz görünüm dolayısıyla, genç nesillerin ilgisini çekmemiştir.

İmam hatiplerin kapanma nedenlerinden biri olan ilahiyat fakültelerinin kaynağı olamayışı karşısında, buna çözüm olması düşünülerek 27 Ekim 1925 tarihli 'Eğitim Alanında Yapılan İşler Hakkında Düzenlenen Rapor'da *İmam Hatip mekteplerinin şimdiki vaziyeti maksada kifayet etmediğinden Darulfünun'a öğrenci kaynağı olacak tam bir lise tahsili veren mektep açılması* planlanmıştır.¹³⁹ Ancak bu plan uygulamaya geçmemiştir.

Cumhuriyet döneminde ilahiyat fakültesinin açılması yukarıda söylendiği üzere Tevhid-i Tedrisat Yasası ile mümkün olmuştur. Yasa ile medreselerin Maarif Vekâleti'ne bağlanması sonucu medreselerin âlî kısmı İstanbul Dârülfünûnu bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi'ne devredilmişti. Böylece eğitim öğretime başlayan fakülte çok geçmeden kapanmak ile yüz yüze kalmıştı. Şöyle ki; 1933 üniversite reformu ile birlikte Darulfünun ve ona bağlı fakülteler 31 Temmuz 1933 tarihinde kapatılmıştır. Böylece Darulfünun'un bünyesinde yer alan İlahiyat Fakültesi de kapanmış oldu. Diğer fakülteler yeniden açılırken ilahiyat fakültesi açılmamıştır. Dolayısıyla ilahiyat fakültesi de İmam Hatip mekteplerinin kaderini paylaşarak kapanmış oldu.¹⁴⁰

1933 yılında kapatılan ilâhiyat fakültesinin yerine edebiyat fakültesine bağlı İslâmî İlimler Enstitüsü kuruldu (Arslan, 1995, s.155-164). Fakat 1936 yılında İslâmî İlimler Enstitüsü de öğrenci yokluğu ileri sürülerek kapatıldı. Bunun yerine Edebiyat Fakültesi programına İslâm Dini ve Felsefesi adlı okunması mecburi olmayan bir ders konuldu. Böylece yükseköğretim düzeyinde de din eğitimi sona ermiş oldu.

İlahiyat fakültesinin kapatılmasının en önemli nedeni öğrenci yokluğudur. Mevcut Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesi öğrencilerinin ilahiyat fakültesinden mezun olmalarından sonra, bu kurumlar öğrenci bulmakta zorlanmaya başlamıştır. Diğer bir neden fakülteye kaynak olacak okulların bulunmayışıdır. İmam Hatip mekteplerinden gelenlerin buraya kabul edilmemeleri, liseden gelen talebenin ilahiyattaki dersleri takip edecek kadar Arapça okumamalarından dolayı burada başarılı olamayacakları veya fakülteyi hiç tercih etmeyecekleri, bu nedenle de ileride ilahiyat fakültesinin öğrencisiz kalacağıdır.

Öğrenci ilgisizliğinden ilahiyat fakülteleri sürekli öğrenci kaybetmektedir diyen Parmaksızoğlu (1966, s. 25) bu tezini istatistiklere dayandırmaktadır: *İlahiyat fakültesi açıldığı yıldan başlayarak 284, 205, 201 gibi öğrenci sayısı azalırken, aynı yıllarda öğrenci sayıları Fen Fakültesinde 137, 633, 466; Hukuk Fakültesinde 428, 509, 469; Tıp Fakültesinde 300, 412, 325 öğrenci gibi sürekli yükseliş göstermektedir.*

Öğrenci ilgisinin azalmasında mezunlarının iş imkanlarından mahrum olması ve din eğitimi veren kurumlara dönemin hâkim bakış açısı dolayısıyla kamuoyu nezdinde itibar kaybetmesi ile 1926'dan itibaren alınan bir karar ilahiyat fakültesine gidebilmek için lise mezunu olma şartının getirilmesi ve İmam Hatip mezunu olanların bu okulun altyapısı olması gerekirken söz konusu fakülteye kabul edilmemeleri sayılabilir (Gökçaftı, 2005, s. 253-254).

İlahiyat fakültesinin kapanması ile Türkiye'de örgün din eğitim veren hiçbir kurum kalmamıştır. Bunun bir diğer sonucu da Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında bütün okullardaki din eğitimi derslerini önceki yıllarda olduğu gibi medreseliler ve az da olsa ilahiyat fakültesi mezunları okutmaktaydı (Aydın, 2000, s. 41). Bu kapanma ile din eğitimi verecek öğretmenlerin yetişmesi de olanaksız hale gelmiştir. Bunda cumhuriyet ideolojisinin dine bakış açısı etkili olmuştur.

¹³⁹ Belgenin bulunduğu arşiv ve künyesi: BCA, Eğitim Alanında Yapılan İşler Hakkında düzenlenen Rapor, Tarih: 27.10.1925, Dosya no: 1419, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 7.64.1.

¹⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Zeki Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", *Din Araştırmaları*, c. 5, S. 13, Haziran 2002, s. 81-106.

d) Tekke ve Zâviyelerin Kapatılması

Tekkeleri hem birer dinî kurum hem toplumsal kurum hem de birer eğitim kurumu olarak değerlendirmek gerekir. Bu kurumlarda İslami ilimlerin yanı sıra, felsefe, çeşitli bilim dalları, müzik, edebiyat ve özellikle de halk edebiyatı öğrenilirdi. Ayrıca zaman zaman verilen halk konferansı türü etkinliklere büyük ilgi olurdu. Aynı zamanda tekke müdavimleri ahlaklı ve erdemli olmak yönünde teşvik edilirdi.¹⁴¹ Tekkeler yüzyıllardır bu işlevlerini ülkenin geniş coğrafyasında layıkıyla yerlerine getirmekteydi.

Tevhid-i Tedrisat Yasası ile medreseler kapatılmış olduğu halde o zaman tekkelerle ilgili herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştı. Bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Said'in Türkiye'nin doğu vilayetlerinde 1924'te çıkardığı isyanla devrimlere karşı bazı tekke mensuplarının almış oldukları muhalefet cephesi üzerine tekke ve zaviyeler önce isyan bölgesinde kapatılmıştır. Daha sonra da 30 Kasım 1925'te 677 sayılı "Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgâsına Dair Kanun" ile bütün Türkiye'deki tekke ve zâviyeler ile türbeler kapatılmıştır. Böylece örgün din eğitimi veren medreselerden sonra yaygın din eğitimi veren tekkelerin de işlevlerine son verilmiştir.

Yasada daha sonra yine çok partili döneme geçiş sürecinde 1 Mart 1950'de yasada bir değişiklik yapılarak; *Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir* şerhi ile bazı türbelerin açılmasına izin verilmiştir.

Tekkelerin kapatılmasında Şeyh Said'in bir tarikat şeyhi olmasının önemli rolü olmuştur. Çünkü Atatürk; Şeyh Said isyanında Cemiyet-i Hafiyeye-i İslamiye Teşkilatı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Nakşibendi tarikatı mensuplarının katkısının olduğunu Nutuk'ta (1970, s. 892) dile getirmektedir.

Tekkelerin kapatılmasının tek nedeni Şeyh Said İsyanı değildir. Zira Atatürk'e göre modern Türkiye'de bu kurumların yeri yoktur:

Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çebeilik, falcılık, büyücülük ve türbe bekciliği ve vb. gibi birtakım sanların yasaklanıp kaldırılması da Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde yapılmıştır. Bu konudaki yürütüm ve uygulamaların, toplumumuzun, boş inanlara bağlı, ilkel bir halktan oluşmadığını göstermek bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çebeilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen, kaderlerini ve canlarını falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, nüshacıların eline bırakan insanlardan oluşan bir topluluğa, uygar bir millet denebilir mi? Milletimizin gerçek niteliğini, yanlış bir yolda gösterebilen ve yüzyıllar boyunca göstermiş olan bu gibi adamların ve kurumların, Yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde çalışmalarına göz yumulmalı mıydı? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve giderilemez yanlış olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanununun yürürlükte oluşundan yararlandıkça, bu tarihsel yanlışlığa düşmemek için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; milletimizin bağınaz ve Orta Çağlara yarasız kafada olmadığını kanıtlamak için yararlandık (Nutuk, s. 897).

Tekke ve zaviyeleri kapatan kanun, bütün tarikatlarla birlikte; şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik seyitlik, çebeilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak amacıyla muskacılık gibi, eylem, unvan ve sıfatların kullanılmasını, bunlara ait hizmetlerin yapılmasını ve bu unvanlarla ilgili elbise giyilmesini yasaklamıştı. Ancak bunların bir kısmı o dönemde de gizli olarak faaliyetlerini sürdürdükleri gibi yasanın günümüzde de yürürlükte olmasına karşın tarikatlar yarı açık yarı gizli olarak faaliyetlerine bugün de devam etmektedirler.

Yasanın çıkması ve uygulanmasında tepkiler görülmez. Bunun nedenini o dönemin havasında aramak gerekir. O dönemde devlete ve Cumhuriyet devrimlerine karşı oluşumları

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Ülger, "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri Bakımından Tekkeler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18:2, 2013, s. 45-52; Mustafa Kara, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 2, 1987, s. 77-88; Osman Ergin: *age*, c. 1-2, s. 229.

önlemede başvurulan iki yapılanma olan Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile olası tepkileri önlemiştir.

e) Okul Programlarından Din Derslerinin Çıkarılması

Medreseler, İmam Hatip mektepleri ve ilahiyat fakültesinin kapanması sürecine paralel olarak okullardan din dersleri kaldırılmıştı. Bu uygulama için herhangi bir yasal düzenleme yapılmamış, idari düzenlemelerle din dersleri aşamalı olarak okul ders programlarından çıkarılmıştır (MEB, 1999, s. 23-34). Yaşanan gelişmeyi laikliğin eğitim alanında uygulanması olarak değerlendirmek gerekir. Tabii ki bu politikada, bu yıllardaki siyasal iradenin yönelimi etkili olmuştur. Bu politikaya göre, laik bir devlet din konusunda tarafsız olmalı ve çocuklara herhangi bir dini öğretmemeli anlayışı egemen olmuştur.

Din derslerinin okullardan çıkarılması daha 1925'te tartışılmaya başlanmıştı. Sadrettin Celal (*Son Telgraf*, 23 Temmuz 1340) "Muallimler ve Cumhuriyet" adlı makalesinde; "Din derslerini mekteplerden kaldırmak, dini terbiyeyi tamamen ailelere bırakmak laik Cumhuriyet'in zorunlu bir sonucudur." demektedir. Daha önceleri mekteplerde dini terbiye verilmesini savunan *Tanin* Gazetesi yazarı Kazım Nami de "laik devlet, laik millet" adlı yazısında "din eğitiminin tamamıyla mekteplerden çıkarılmasını" savunmaktaydı (Doğan, 1999, s. 253-254).

Uzun süre Millî Eğitim Bakanlığı yapan Hasan Ali Yücel (Yücel, 1994, s. 236) okullardan din derslerinin çıkarılması hakkında şunları söylemektedir:

"Laisizmin ilanından sonra din dersleri devletin mesuliyetine mevzu olmaktan çıkarılmıştır. Vatandaşlar bu vicdani duyguyu istedikleri gibi evlatlarına telkin edebilirler. Fakat bunu fert olarak kendileri yaparlar. Devletin bir kurumu olan okul, devlet gibi bütün dinler ve manevi telakkiler karşısında tamamıyla bitraftır. Onunla alakadar olamaz."

Din eğitimi ile ilgili devrimler/reformlar yalnızca dinî okulların kapatılması ve okullardan din derslerinin kaldırılması ile sınırlandırılmamalıdır. Aynı zamanda ders kitabı içerikleri ve öğretim programlarında laik uygulamaların yer almasını da bu sürece eklemek gerekir.

O dönemde ders programlarında, ders kitaplarında ve okul hayatında öğrencinin cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci olarak yetişecek surette bir terbiye ve karakter almasına azami derecede önem verilmiştir (Ergin, 1977, s. 1786-1788). Özellikle laiklik tek seçenek olarak görülmüştür.

Din derslerinin okul programlarından çıkarılması şöyle bir seyir izlemiştir:

Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e birinci sınıflarda ilkokullarda/iptidailerde haftada 1; iki, üç, dördüncü sınıflarda haftada 4; beşinci ve altıncı sınıflarda haftada 3 saat olan din dersleri/Kur'an-ı Kerim ve Mâlumat-ı Diniye dersleri (Binbaşıoğlu, 2005, s. 397-398) Cumhuriyet'le birlikte, Cumhuriyet'in ilk ilkokul programında (1924) iki, üç, dört ve beşinci sınıflarda haftada iki saat olarak okutulmuştur. Din dersleri 1926'da ilkokulların 3., 4. ve 5. sınıflarında haftada birer saat olmak üzere toplam 3 saat; 1930'da 5. sınıf öğrencilerine ihtiyari olarak haftada yarım saat okutulmuştur. Bu ders 1931-1949 yılları arasında program dışına çıkarılmış (MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı; Cumhuriyet Döneminde Eğitim II, Ankara 1999, s. 23), Köy ilkokullarında ise 1939'a kadar haftada yarım saat okutulmuş, aynı yıl düzenlenen Birinci Maarif Şûrası ile köy ilkokullarının da beş yıla çıkarılması ile köy ilkokullarından da din dersleri çıkarılmıştır.

Ortaokullarda 1924'te birinci ve ikinci sınıflarda haftada birer saat yer alan din dersleri, 1927 değişikliği ile programdan kaldırılmıştır (MEB, *Ortaöğretim Programındaki Yönelmeler (1924-1970)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 110 vd). Liselerde ise 1924 Programı'nda din dersi yer almamaktaydı. İlköğretmen okullarının programında ise 1931'e kadar görülen bu dersler, bu yıl programdan çıkarılmıştır (Kafadar, 2002, s. 378-379).

Bu arada Arapça ve Farsça dersleri de kısmen din dersleri, kısmen eski dönem ile ilişkilendirilerek aynı akıbete uğramışlardır. Liselerde haftada 2 saat Arapça, 1 saat Farsça dersi işlenirken (MEB, *Ortaöğretim Programındaki Yönelmeler (1924-1970)*, Milli Eğitim

Basımevi, İstanbul 1972, s. 119-120) harf devrimi sonrasında bu dersler programdan kaldırılmıştır.

Kur'an kursları dışında din eğitiminin resmi alanda bütünüyle sona erdiği bu dönemde, gayri resmi olarak üç kategoride din eğitimi verilmiştir. Bunlardan birincisi ve etkinlik alanı en geniş olanı, Said-i Nursi'nin önderliğinde yürütülen Nurculuk hareketidir. İkinci olarak Süleyman Hilmi Tunahan'ın Süleymancılık hareketidir. Bu iki hareketin dışında organize bir yapıya sahip olmayan ülkenin hemen her yerinde etkinlik gösteren medrese ve tarikat kökenli eski ilmiye mensuplarının cami, mescit veya evlerinde yürüttükleri faaliyetlerdir.

3- Kur'an Kursları

Medreseler, İmam Hatip okulları ve ilahiyat fakültesi gibi örgün eğitim kurumlarının akıbetine bakılarak Kur'an kurslarının da -kapatılmak gibi- benzer bir akıbetle karşılaşması düşünülebilir. Ancak yaygın eğitim alanında cami ve mescitlerle Kur'an kurslarında din eğitimi tek parti dönemi boyunca varlığını korur. Din eğitimi konusundaki tartışmalarda, din eğitiminin, hatta Kur'an'ın tamamen yasaklandığını dile getiren savlar vardır. Yukarıda söylenen okulların kapanmış olmasının bu görüşte/savda etkili olduğunu akla getirmektedir.

Günümüzde de bu yanılısamanın etkileri ile halk arasında kulaktan kulağa aktarılan bilgiler, çeşitli kitap ve dergiler ile basında zaman zaman Kur'an-ı Kerim'in ve Kur'an kurslarının yasaklandığı ile ilgili bilgi ve haberler yer almaktadır.¹⁴² İnternet sitelerinde ise bunun onlarca örneği bulunmaktadır. Bu tür haber ve yazılar yeterince araştırma yapılmadan ortaya konmakta ve okurlarca da doğru kabul edilmektedir. Tabii ki ideolojik yaklaşımla yazılan makale, kitap vb. yayınların varlığını da belirtmek gerekir. Ancak bütün tek parti dönemi boyunca Kur'an kurslarının açık kalmış olduğu tarihsel bir gerçektir. (Deniz, 2016, s. 1-16)

Bir yanılısama da Arap harfleri yerine Latin alfabesine geçişin geri dönülemez biçimde yerleşmesi amacıyla, Arap harflerinin kullanılmasının yasaklanmasından kaynaklanmaktadır. Kur'an kurslarının kapatıldığı ya da kursların yasaklandığı hakkındaki önyargılarda, 23.12.1931 tarih ve 12073 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda yer alan "Arap Harfleriyle Tedrisat Yapmak İçin Gizli veya Aleni Dershane Açanlara Dair Talimatname"nin (*Resmî Gazete*, Tarih: 04.01.1932, Sayı: 1993) etkili olduğu düşünülmektedir. Hâlbuki Arap alfabesinin yasaklanmasına ve Kur'an'ın da Arap harfleri ile yazılmış olmasına karşın, Kur'an'ın yasaklanması gündeme gelmemiştir. Zira yurttaşları Müslüman olan bir ülkede bunu yapmak büyük olasılıkla mümkün olmazdı.

Ancak bazı işgüzar memurların Kur'an kurslarını engelleyici tutumları konusunda zaman zaman çeşitli basın yayın organlarında ve yayınlarda söz edilmektedir.

Devlet kurumlarının açtığı kurslar iki ayrı kurum eliyle olmuştur. Bunlar; Diyanet İşleri Reisliği'nce açılan kurslar ve Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan kurslardır.

Diyanet İşleri Reisliği'nce (Diyanet İşleri Başkanlığı, Resmî Yazı, 28.07.2015) açılan kurslar 1925'te başlamış ve 1950'ye kadar kesintisiz devam etmiştir. İncelenen dönemde toplam 734 Kur'an kursu açılmıştır. Bu kurslardan binlerce kişi yararlanmışır. Açılan kurs sayılarının 1931-1934 yılları dışında hep artmış olduğu dikkat çekmektedir. Çok partili döneme geçildiği 1946'dan sonra ise kurs sayılarının neredeyse her yıl katlanarak arttığı göze çarpmaktadır. Bunda, değişen iç ve dış koşulların etkili olduğu muhakkaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı dışında Millî Eğitim Bakanlığı'na açılan Kur'an kursları da mevcut olup bunlar 1932'de başlamıştı.

Yalnız Millî Eğitim Bakanlığı verileri ile Diyanet İşleri Başkanlığı verileri arasında bazı yıllarda büyük farklılıklar varken bazı yıllarda açılan kurs sayısının aynı ya da birbirine yakın olması kafaları karıştıran bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, Millî Eğitim İstatistik verileri Diyanet İşleri Başkanlığı'na açılan kursları göstermektedir yargısına götürürken, aynı

¹⁴² Bakınız: ahaber tv, 01.04.2012; *Radikal*, 19.06.2015; *Yeni Akit*, 03.07.2015; *Yeni Şafak* 01.04.2012; <http://www.risalehaber.com/tek-partide-duvara-kuran-asmak-bile-suctu-140577h.htm>.

zamanda her iki listedeki bazı yıllarda farklı kurs sayıları bu tezi çürütmektedir. Örneğin 1934-35 öğretim yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan kurs sayısı 7 iken, aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde açılan kurs sayısı 19'dur. Yine 1941-1942 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan kurs sayısı 28 iken, aynı öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde açılan kurs sayısı 65'tir (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü [BİGM], *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946, 1947*).

Yukarıdaki değerlendirmeye göre bu konuda yeni araştırma ve bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni belge ve bilgilerle durum net olarak aydınlatılabilecektir.

Millî Eğitim Bakanlığı'nca açılan Kur'an kurslarının sayısında da genel olarak her geçen yıl artış olduğu görülmektedir (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü [BİGM], *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946, 1947*, s. XXXIV). Kurs sayılarında 1939-1942 yılları ile çok partili döneme geçilen 1946-1950 yıllarında sıçramalı bir artış görülmektedir. Çok partili dönemdeki artışı açıklamak/yorumlamak için değişen dünya şartları ve iç politik duruma bakmak gerekirken, 1939 ve sonrasındaki artışı açıklayacak argüman bulmak çok kolay değildir. Bunun açıklayabilecek argümanı, Atatürk'ün ölümü sonrasında iktidarı elinde tutan İsmet İnönü'nün politik tutumunda aramak gerekir. İnönü, iktidara gelir gelmez ilk yaptığı işlerden biri içişleri ve dışişleri bakanlarının değiştirilmesi (*Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938), bir diğer icraatı ise Atatürk döneminde yasaklı olan siyasal aktörlerin tekrar onurlarının iade edilmesidir. Bu yumuşama ortamından Kur'an kursları ve din eğitiminin de nasibini aldığı yargısına gidilebilir.

İncelenen dönem boyunca Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak toplam 883 Kur'an kursu açılmıştır. Bu kurslara da 33.009'u erkek, 9.795'i kadın olmak üzere toplam 42.804 kursiyer katılmıştır. Kurslardan mezun olup diploma alan öğrenci sayısı ise 6.411'i erkek, 2872'si kadın toplam 9.283 öğrenci mezun olmuştur. Bu kurslar için toplam 454.608 lira harcanmıştır.¹⁴³

Belirtilmesi gereken bir husus daha vardır. Çeşitli dinî kurum ve okulların kapatılmasına/kapanmış olmasına karşın Kur'an kurslarının açık kalması çelişki gibi görünebilir. Bu çelişki, önyargıya neden olmaktadır. Şöyle ki; okullardan din dersleri aşamalı olarak kaldırılmış, medreseler kapatılmış, Arapça yazı yazmak yasaklanmış ve takibe uğramış, tekke ve zaviyeler kapatılmış, dinin siyasete alet edilmesini engelleyen bir yasanın çıkarılmış olduğu bir dönemde ve ortamda Kur'an kurslarının açık kalması bir çelişki olarak görüldüğü gibi bunların da kapatılmış olması gerektiği yanılısamasını da beraberinde getirmektedir. Ancak Kur'an kurslarının kapatılmasıyla ilgili ne bir yasal düzenleme yapılmış ne de oldu bittiyle bu kurslar kapatılmıştır. Bu da tarihî bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.

Sonuç itibarıyla tek partili dönem din eğitimi üzerinde çalışan az sayıda araştırmacı kesimin dışında bahsedilen dönemde Kur'an'ın yasaklandığı görüşü yaygındır. Bu dönemde Kur'an kurslarının yasaklandığı yönündeki tartışmalar günümüzde devam etmektedir. Bu konuda tek partili dönemdeki devlet erkine büyük suçlamalar yöneltilmektedir. Yöneticiler konusunda ise aşırı uçlar dışında Atatürk'ü doğrudan suçlamama yoluna gidildiği gözlenmektedir. Eleştiriler, daha çok dönemin şartlarına bağlanmaya çalışılmaktadır. Tabii bazı uç değerlendirmeler de yok değildir. Onlarca örneği olan bu tür yayınlarda dönem ağır suçlamalara maruz kalmaktadır.

¹⁴³ Bu veriler için bkz. BİUM, *Maarif İstatistikleri 1940-41*, Yayın No: 199, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1943; BİGM (Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü), *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1947; BİGM, *Millî Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Ankara 1945; BİGM, *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1946-1947*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1948; BİGM, *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1947-1948*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1949; BİGM, *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1948-1949*, Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık AO Yeni Matbaa, Ankara 1950; BİGM, *Millî Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1949-1950*, Doğu Ltd O Matbaası, Ankara 1952.

Kurslarla ilgili sonsöz olarak araştırmacının içinde hissettiği bir şüpheyi de paylaşmak gerekir: Bu da -daha önce vurgulandığı üzere- açılan kurs sayılarının bazı yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı verileri ile Millî Eğitim verilerinin birbirine yakın/aynı olması, TÜİK arşivlerinde bulunan Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM) verilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca açılan kursların da burada gösterilip gösterilmediği kaygısına neden olmuştur. Gerçi BİGM verilerinde Millî Eğitim Bakanlığı dışında açılan kurslar için hangi kurumca açılmışsa dipnot düşülerek o kurumca açıldığı bilgisi verilmekte iken Kur'an kurslarıyla ilgili böyle bir not düşülmemiştir. Yine Diyanet İşleri Başkanlığı verileriyle karşılaştırıldığında bazı yıllarda ise Millî Eğitim Bakanlığı kurslarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nca açılan kurs sayılarının iki üç katı kadar olduğu da görülmektedir. İleride başka araştırmacıların bulacağı yeni bilgi ve belgelerle bu durumun netleştirileceği umulmaktadır.

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ GELİŞMELER

a) Çok Partili Dönemin İklimi, CHP'nin Tutumu ve Din Eğitimi Hakkındaki Rapor

Tek parti döneminde egemen ideoloji Kemalizm'di. Ancak, 1946'da çok partili döneme adım atılmasıyla birlikte iktidarda aynı parti bulunmasına rağmen önemli politik ve ideolojik değişimler yaşandı.

Bu yıllarda, Atatürk dönemi kadrolarının bir bölümünün etkinliğini yitirmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dış dünyanın etkisinin artması ile değişen iç ve dış dengelerle birlikte Kemalizm yeniden yorumlanmıştı. Resmî ideolojinin yine Kemalizm/Atatürkçülük olmasına karşın, dış politikadan, savunmaya, dış borçlanmadan laikliğin yeni bir yorumuna kadar önemli yapısal değişimler yaşanmıştı. Hemen her alanda Batı'nın ve ABD'nin etkisi artmıştır. Türkiye'de 1946 sonrası demokratik hayattaki gelişmelerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütün dünyada görülen insan hakları, din ve vicdan hayatındaki yeni yaklaşımların etkisiyle din eğitimi konularında yeni arayışlara girilmişti.

Dışarıda bu gelişme ve yaklaşımlar görülürken içeride Millî Eğitim Bakanı ve üst düzeyde görev yapan bürokratlar değişmişti. Ayrıca Başbakan Hasan Saka parti içinde çoğunlukta olan din eğitime karşı çıkanlara “*Efendiler eğer biz dinî tedrisatı kabul etmezsek gelecek seçimde Halk Partisi bir oy bile alamayacaktır.*” diyordu (Kafadar, 2002, s. 354). Aynı zamanda içeride bazı milletvekillerince din eğitimi alanında bir ihtiyaç/boşluk olduğu dile getirilmekteydi.

Çok partili dönemde din eğitiminin yeniden gündeme gelmesine kadar devletin din eğitimi konusunda tutumu daha önce de verildiği üzere bakan Hasan Ali Yücel'in (1994, s. 236) ifade ettiği gibi “*Artık Türkiye’de laikliğin ilanından sonra din dersleri devletin sorumluluğu olmaktan çıkmış, dolayısıyla okullarda da okutulması uygun görülmemiştir.*” Ancak 1945 yılı sonrasında çok partili döneme geçilmesiyle birlikte CHP'ye rakip olan partiler CHP'yi dinsizlikle suçlamaya yönelmişlerdi. Bu durumda iktidar partisinde gelecek seçimler için iyi bir sonuç alınamayacağı kaygısı başladı (Mumcu, 2005, s. 303-317). Ayrıca içeride görülen bir olgu da çok partili döneme geçişle birlikte bazı partilerin programlarına din eğitim ve öğretimiyle ilgili maddeler koymaları ile dindar halkın bu partilere meyletmelerine neden olduğunu söylemek gerekir (Bilgin, 1980, s. 50).

Çok partili dönemde bu gelişmelerin oluşmasını hazırlayan nedenlerden biri de laikliğin Türkiye modeli olarak Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun bulunması ve devletin din adamı yetiştirme görevini üzerine almış ve bunu beyan etmiş olmasına karşın bu ödevini yapmamış olmasıdır. Tek partili dönemin sonlarında Diyanet İşleri Başkanlığı yapan Ahmet Hamdi Akseki'nin (1951, s. 104) bu dönemin bitiminden sonra dini durum konusunu kaleme aldığı 1950 tarihli raporunda şu görüşlere yer vermektedir:

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, uygulamada İslam Dinine ait her türlü din kurumunu ilga etmekle sonuçlanmıştır. Okullardan din öğretimi kaldırılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yetiştirmeyi taahhüt ettiği yüksek din adamları ile imam ve hatip gibi elemanları yetiştirmemiştir. Bu suretle Diyanet İşleri Başkanlığının muhtaç olduğu din adamlarından, hatta namaz kıldırarak din adamlarından ülkeyi mahrum bırakmıştır.

Dönemin ünlü simalarından Falih Rıfkı Atay bu duruma gerçekçi bir yorum getirmektedir:

“Yüzbinlerce milyonlarca kişinin arkasında namaz kıldığı veya minberden vaazını dinlediği imam ve hatiplerin kendiliğinden yetişmesine imkân yoktu. Fakat devrim taze olduğundan İmam Hatip mektepleri açılırsa bunun arkasından Arap alfabesi ve medrese meselelerinin çıkmasından, din işine dokunulursa gene hemen şeriatçılık tahriklerinin uyanmasından korkulmakta idi.” (Doğan, 1999, s. 247).

TBMM’de, parti kurultaylarında, basında yapılan laiklik uygulaması ve din öğretimi konularında en kapsamlı görüşmeler, 1947 sonlarında toplanan CHP 7. Kurultayı’nda yapılmıştı. Kurultay sonrasında mecliste ve basında yapılan tartışmalar din eğitimi konusunda beklentiler oluşturmuştur. 1947’de yapılan kurultaydan sonra, CHP meclis grubunun 10 Şubat 1948 tarihli toplantısında, Başbakan’ın teklifi üzerine, din eğitimi ve din görevlisi yetiştirilmesi konularını araştırıp bir rapor hazırlaması için bir komisyon kurulmuştu.

Hazırlanan ve CHP meclis grubunca 19.02.1948’de kabul edilen rapora göre; 10.02.1948 tarihli parti grubunda Başbakan’ın teklifi üzerine ilkökul öğrencilerine seçmeli olarak din dersi verilmesinin, laikliğe aykırı olmadığı sonucuna varılarak ilkökullarda tahsil gören çocuklara ihtiyari olarak velilerin isteği şartıyla, ilkökulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders saatleri dışında din dersi verilmesi; Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini yerine getirecek elemanlara da ihtiyaç olduğundan imam ve hatip gibi din adamları yetiştirmek için İmam Hatip kursları açılması ve ayrıca bir de yüksek alan bilginleri yetiştirmek üzere üniversitede, bir İslam ilahiyat fakültesi kurulması gerekli görülmüş ve kabul edilmiş ve sonrasında da uygulamaya konmuştu.¹⁴⁴

Böylece “laik olan aynı ülkede” kesintiye uğramış olan din eğitimi veren okullar yeniden açıldığı gibi okullarda da din dersleri yeniden okutulmaya başlanmıştır.

b) Okullarda Din Derslerinin Yeniden Okutulmaya Başlanması, İmam Hatip Kursları ve İlahiyat Fakültesinin Yeniden Açılması

Okullarda din derslerinin yeniden okutulmaya başlanması, İmam Hatip kursları ve ilahiyat fakültesinin yeniden açılmasının temel dayanağını 19 Şubat 1948 tarihli dinî eğitim konularını incelemek üzere kurulan CHP Meclis Grubu Komisyon Raporu oluşturmaktadır.

Daha önce söylendiği üzere değişen iç ve dış dengeler nedeniyle demokratik adımlar atıldığı gibi, oy kaygısıyla din eğitiminin okullarda yeniden başlaması gündeme gelmiştir. Ayrıca bunlara ek olarak çok partili döneme geçişle birlikte din derslerinin yeniden okullara konulmasının gündeme gelmesinde komünizme karşı panzehir olacağı tezinin de payı vardır. İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği o yıllarda Avrupa’da komünizm rüzgârları esmektedir. Din derslerinin bu tehlikeye karşı bir önlem olabileceği düşünülmektedir (Bilgin, 2001, s. 59). Bu düşünce ve bu yönde öneriler Recep Peker hükümeti zamanında getirilmiş olsa da dönemin başbakanı Recep Peker *komünizm denilen toplumsal zehiri en az onun kadar öldürücü olan bir başka zehirle mi tedavi edeceğiz* diyerek teklife karşı çıkmıştır.

Recep Peker hükümeti düşüp yerine 20 Eylül 1947’de Hasan Saka Hükümeti gelince din eğitimi yeniden gündeme gelmiştir. Hasan Saka ise parti içinde çoğunlukta olan din eğitimine karşı çıkanlara gelecek seçimlerde oy alınamayacağı uyarısında bulunmuştur. CHP’nin Aralık 1947’deki 7. kurultayında konu görüşülmüş ve din eğitimi ile ilgili bir yukarıda bahsedilen komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı raporda din eğitimine geçilmesi önerilmiştir (Gökçağı, 2005, s. 170-171).

Söz konusu raporun birinci maddesinde çocuklara din bilgisi verilmesi konusu ele alınmıştır. Buna göre ilkökul öğrencilerine seçmeli olarak din dersi verilmesinin laikliğe aykırı olmadığı sonucuna varılmış ve velilerin isteği şartıyla ilkökulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders saatleri dışında din dersi verilmesi kararı alınmıştır. Din derslerini okutacakların ilkökul öğretmenlerinden ve gerekirse bu özelliklere sahip kimselerden seçilmesi, köy

¹⁴⁴ Raporun tam metni için bkz. BCA, Tarih: 31.5.1948, Dosya: C 1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 42.251.17.

okullarında ise bu dersin okutulması için köy enstitülerinin hazırlık sınıflarına din dersi konulması uygun görülmüştür.

Tek parti döneminin son Başbakanı Şemsettin Günaltay hükümeti zamanında din eğitimi raporu doğrultusunda 1949 yılında ilkokullara yeniden din dersi konulması üzerine MEB tarafından valiliklere gönderilen 1 Şubat 1949 tarih ve 70/54-26 sayılı genelge şöyledir:

15 Şubat 1949'dan itibaren ilkokullarımızda ihtiyari olarak din dersleri gösterilecektir. Mevzunun hassasiyeti dolayısıyla aşağıda işaret ettiğim cihetleri göz önünde bulundurarak bu derslerin tatbikatı ile bizzat alakadar olmanızı rica ederim denilen genelgede şu hususlar vurgulanmıştır:

Din dersleri çocuklara okullarda ve okulun kendi öğretmeni tarafından verilecektir. Verilecek ders okul programındaki mevcut ders saatlerinin sayısını azaltmamak kaydı ile okulun bulunduğu yerin şartlarına göre çocukların devamını mümkün kılacak saatlerde gösterilecektir. Dersler isteğe bağlı olup hiçbir öğretmen ve öğrenci bu dersleri okumak ve okutmak hususunda zorlanmayacaktır. Öğrenci velileri çocukların din derslerine katılmak istediklerini okul yönetimine yazılı olarak bildireceklerdir.

Din dersleri, ilkokulların 4., 5. sınıflarına haftada ikişer saat gösterilecektir. Bu derslerin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda toplanan özel bir komisyonda hazırlanmış ve Talim Terbiye Heyeti'nce uygun görülmüş programı ekte gönderilmiştir. Çocuklarını din dersine gönderen ve göndermeyen aileler arasında herhangi bir tartışmaya yer verilmeyecektir. Özel okullar da bu uygulamaya tabi olacaktır. Din dersleri notla değerlendirilmeyecektir. (MEB *Tebliğler Dergisi*, c. 11, S. 524, 7 Şubat 1949)

Din eğitimi ile ilgili raporun ikinci maddesi ise İmam Hatip mektepleriyle ilgiliydi. Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini yerine getirecek elemanlara ihtiyaç olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim kurumlarının kurulması gerektiği ve bu tür öğretim kurumlarının rejimimizin ve anayasamızın laiklik ilkeleri ile çelişmeden devlet yardımı ile kurulabileceği belirtilmişti. Böylece İmam Hatip kursu açılması kararı uygulamaya konulmuş ve 30 Aralık 1948'de Maarif Vekilliği Milli Talim ve Terbiye Heyeti'nin 247 sayılı kararı ile 10 ilde 10 haftalık İmam ve Hatip Yetiştirme Kursları açılması kararlaştırılmıştı. Nihayet 15 Ocak 1949'da önce İstanbul ve Ankara, daha sonra da Afyon, İzmir, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Adana, Trabzon ve Urfa'da 10 ay süreli İmam Hatip kursları açılmıştı.¹⁴⁵

İmam hatip kurslarına gidebilmek için nüfus cüzdanlarıyla beraber adaylardan şu şartlar aranmaktaydı: *En az, ortaokul veya ortaokulun muadili olan meslek okullarını bitirmiş olmak; 18 yaşını ikmal etmiş bulunmak ve iyi hal sahibi olduğunu belli eden bir kâğıt getirmek.* (Yeşil *Antalya*, 5 Mart 1949).

Adı geçen raporun üçüncü maddesi yüksek din eğitimi ile ilgilidir. Buna göre yüksek alan din bilginleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İslam ilahiyat fakültesi kurulması gerekli görülmüş ve kabul edilmiştir. İlahiyat fakültesi, aydın ve yüksek din adamlarını ve müftüleri, vaizleri, imam ve hatip hocalarını ve bu fakültenin doçent ve asistanlarını yetiştirmek gibi esaslı amaçları kapsamaktadır.

İlahiyat fakültesinin yeniden açılması ile ilgili ilk girişim bir grup milletvekilinin 14 Ocak 1948'de meclis başkanlığına ilahiyat fakültesi kurulması yönünde verdikleri bir kanun teklifi ile gündeme gelmiştir. Çeşitli görüşme ve tartışmaların ardından 4 Haziran 1949 ve 5424 sayılı kanunla Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulması mecliste kabul

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Münir Koştaş, "Türkiye'de Laikliğin Gelişimi-(1920'den Günümüze Kadar)", 2. *Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998)*, C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003; Ahmet Turan Arslan, "Türkiye'de Din Eğitimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7-8-9-10 (1989-1990-1991-1992), İstanbul 1995, s. 155-164; Abbas Çelik, *Din Eğitimi Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, s. 113.

edilmiştir (*Resmî Gazete*, Tarih: 10. 06.1949, Sayı: 7229). 21 Kasım 1949’da da öğretime başlamıştır (Öcal, 1986, s. 111-121; Gökaçtı, 2005, s. 259-261).

Sonuç itibarıyla dönemin sonlarına doğru, devletin, iktidarın laiklik anlayışında değişiklikler olmuştur. Halkın din eğitimine olan gereksinimi düşünülerek İmam Hatip kursları ve ilahiyat fakültesi açılmış, din dersleri ilkokullarda yeniden okutulmaya başlanmıştır. Hatta henüz İmam Hatip kursları açılmamışken İmam hatip kursları ya da ilk olarak söylendikleri adlarıyla “Özel Din Dershaneleri’nde okutulmak üzere Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü’nün 06.04.1948 günlü ve 82/5643 sayılı emriyle “*Müslüman Çocuğun Kitabı*” (Haz. Artam-Sevin, 1948) adlı kitap 25.000 adet basılmıştır.

Yalnız bu gelişmeler herkesçe aynı cepheden değerlendirilmemiştir. Din derslerinin okullarda yer almadığı dönemlerde dini ellerinde tutarak hizmet vermiş gayri resmî kuruluşlar, laikliği, dinsizlik olarak yorumlarken, okullara yeniden din derslerinin konulmasını hoş karşılamayanlar ise bu yeni uygulamayı Atatürk ilkelerinden dönme ve irtica olarak yorumlamışlardır. Din derslerinin devlet eliyle verilmesini dine müdahale olarak değerlendirenler de vardır. Bunlara göre herkes istediği dini, dinin istediği mezhebini kendi seçtiği yolla çocuğuna verebilmelidir. Devlet buna karışmamalıdır. (Bilgin, 2001, s. 73)

SONUÇ

1- Türkiye Cumhuriyeti bir devrim sonucunda kurulan bir devlettir ve bu aynı zamanda Osmanlı'dan kopuştur. Yeni devletin kurulması ile Osmanlı Devleti yalnızca siyasal bir yapı olarak ortadan kalkmamış, onun kurumları da aynı akıbeti izlemiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi din eğitimi alanında Osmanlı'dan farklı olarak tamamen ayrı bir yönelim yaşanmıştır. Osmanlı'da güçlü bir baskı grubu olmasına karşın Cumhuriyet döneminde artık ilmiye sınıfından söz edilmez.

2- En önemli gelişmeler 3 Mart 1924 tarihinde gerçekleşmişti. Bu tarihte, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak başbakanlığa bağlı birer genel müdürlüğe dönüştürülmüştü. Öğretim Birliği Yasası çıkarılmış ve bu yasayla bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanılmıştı. Hilafetin ilgasına dair kanun ile halifelik kaldırılmıştı. Böylece ileride yapılması planlanan devrim ve gelişmelerin önünde ciddi bir engel kalmamıştı.

3- Tekke ve zaviyeler kapatılmış, böylece bu kurumun bütün ülke genelinde verdiği eğitim ve kültürleşme faaliyetleri de sona ermişti.

4- Tek partili dönemdeki bütün devrim ve gelişmelerin hemen hepsinde Atatürk vardır. Onun arzusuna aykırı bir gelişme olmaz. Adı üzerinde "tek partili dönem"de CHP aynı zamanda devlettir. CHP kurultaylarında alınan kararların hemen hepsi devletin yapılanmasında kendine yer bulmuştu.

5- Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü de Atatürk'ün din eğitimi alanındaki politikalarını bir süre devam ettirdi ise de dönemin sonlarına doğru din eğitimi alanında Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki radikal değişimlerden geri adımlar atılmıştı. Bu bağlamda okullarda din dersleri yeniden başlamış, İmam Hatip kursları açılmış, ilahiyat fakültesi de yeniden üniversitede yerini almıştı. İşin ilginç tarafı bunların yapıldığı dönemde de mevcut ideoloji yine "Kemalizm" idi. Ancak çok partili dönemin havası ve Atatürk kadar güçlü olmasa da erki elinde bulunduran İnönü'nün tavrı din eğitimi alanında Cumhuriyet devrimlerinden geri adım sayılabilecek gelişmelerde etkili olmuştu.

6- Atatürk'ün düşüncesindeki Türkiye, batılı anlamda bir devlet modelidir. Din ve din eğitimi alanında yapılan bütün gelişmeleri bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Din ve din eğitimi konusunda Atatürk Batı'nın 500 yıl önceden başlayarak yaptığı reformu bir İslam ülkesi olan Türkiye'de yapmak istemişti. Yaşadığı dönemde yasal anlamda bunda başarılı da olmuştur. Ancak halk katında bunun başarıldığını söylemek mümkün değildir. Bunda İnönü döneminde atılan "geri adımlar"ın da rolü vardır.

8- Tek parti döneminde klasik İslam okulları olan sıbyan mektepleri ve medreseler kapatılmıştı. Medreselerin yerine açılan İmam Hatip mektepleri de bir süre sonra öğrenci yokluğundan kapanmak zorunda kalmıştı. Bunda öğrenci yokluğu/ilgisizliği tek neden olmayıp dönemin siyasal ve toplumsal havasının da bu kapanmada etkili olduğu bir gerçektir. Yine tek parti döneminde açılan ilahiyat fakültesi de İmam Hatip'lerin kapanma nedenlerine benzer şekilde kapanmıştı. Bu gelişmeler sonunda artık Türkiye'de örgün din eğitimi veren bir kurum kalmamıştı.

9- Okullardan din dersleri kaldırıldı. Aynı zamanda okul müfredat programları da ülkede yapılan devrimler doğrultusunda şekillendirildi. Bu gelişmelerle din hem kurumsal olarak hem de içerik olarak eğitimden tamamen dışlanmıştı.

10- Sekiz ve dokuzuncu maddelerde verilen gelişmelere karşın yaygın eğitim kurumu olan Kur'an kursları -tek parti dönemiyle çelişkili bir şekilde- dönem boyunca açık kalmıştı.

11- Din ve din eğitimi alanında yapılanlar hakkında o dönemde başlamış olan tartışmalar günümüzde "artarak" devam etmektedir.

12- Tek partili dönem boyunca yapılan devrim ve gelişmelere karşı Şeyh Said İsyanı dışında büyük bir muhalefet görülmez. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi; Atatürk'ün mutlak otoritesi ve Millî Mücadele'nin kahramanı ve yeni devletin kuruculuğundan gelen karizmasıdır. İkincisi olarak da döneme egemen olan otokratik havadır.

13- Tek partili dönemde din ile kurulan ilişki biçimi din eğitiminin önemini azaltma ve kontrole alma yönünde bir seyir izlemiştir.

KAYNAKLAR

- Akseki, A. H. (1951). Din tedrisatı ve dinî müesseseler, *Sebilürreşad*, V/104.
- Arslan, A. T. (1995). Türkiye’de din eğitimi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-8-9-10 (1989-1990-1991-1992), 155-164.
- Atatürk, M. K. (1970). *Nutuk*, İstanbul: MEB.
- Ayasbeyoğlu, N. (1991). *İslamiyetin eğitimimize getirdiği değerler ve Kuranı Kerimin eğitim ile ilgili ayetlerinin tahlili*, İstanbul: MEB.
- Aydın, M. Ş. (2000). *Cumhuriyet döneminde din eğitimi, öğretmeni yetiştirme ve istihdamı (1923-1998)*, Kayseri: İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı.
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye’de din eğitimi*, İstanbul: dem.
- Ayhan, H. (2000). Cumhuriyet dönemi din eğitimine genel bir bakış: Atatürk’ün İslam dini ve din eğitimi hakkındaki görüşleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 5-27.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM). (1947). *Millî eğitim meslek, teknik ve yükseköğretim istatistikleri 1945-1946*, İstanbul: Pulhan.
- BİGM. (1945). *Millî eğitim istatistikleri 1942-1943*, Ankara.
- BİGM. (1948). *Millî eğitim meslek, teknik ve yükseköğretim istatistikleri 1946-1947*, İstanbul: Pulhan.
- BİGM. (1949). *Millî eğitim meslek, teknik ve yükseköğretim istatistikleri 1947-1948*, İstanbul: Pulhan.
- BİGM. (1950). *Millî eğitim meslek, teknik ve yükseköğretim istatistikleri 1948-1949*, Ankara: Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık AO Yeni Matbaa.
- BİGM (1952). *Millî eğitim meslek, teknik ve yükseköğretim istatistikleri 1949-1950*, Ankara: Doğu Ltd O.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM). (1933). *Maarif 1923-1932 istatistikleri*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- BİUM (1943). *Maarif istatistikleri 1940-41*, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- BCA, Tarih: 15.3.1924, Fon kodu: 51.0.0, Yer no: 2.1.31.
- BCA, Tarih: 27.10.1925, Dosya no: 1419, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 7.64.1.
- BCA, Tarih: 31.5.1948, Dosya: C 1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 42.251.17.
- Bilgin, B. (2001). *Eğitim bilimi ve din eğitimi*, Ankara: Gün.
- Bilgin, B. (1980). *Türkiye’de din eğitimi ve liselerde din dersleri*, Ankara: Emel Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti.
- Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türkiye’de eğitim bilimleri tarihi*, İstanbul: MEB.
- Cebeci, S. (1996). *Din eğitimi, bilimi ve Türkiye’de din eğitimi*, Ankara: Akçağ.
- Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938.
- Çelik, A. (2013). *Din eğitimi tarihi*, İstanbul: Arı Sanat.
- Deniz, M. (2016). Tek partili dönemde açılan Kur’an kursları. *Turkish Studies*, 11/6, 1-16.
- Diyaret İşleri Başkanlığı, Stratejik Planlama ve Yönetimi Geliştirme Daire Başkanlığı verileri (Resmî Yazı, 28.07.2015).
- Doğan, R. (1999). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Tevhid-i Tedrisat çerçevesinde din eğitim-öğretimi ve yapılan tartışmalar. *Cumhuriyet’in 75. yılında Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi ilmi toplantısı tebliğleri*, 4-6 Aralık 1998 İzmir, Ankara: Türk Yurdu.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (2005). Medreseler ve imam hatip liseleri. *Din öğretimi kurultayı*, 7-9 Nisan 2005, Malatya: İnönü Üniversitesi, 109-120.
- Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve tepkileri (1924-30)*, Ankara: Başnur Matbaası.
- Gökacı, M. A. (2005). *Türkiye’de din eğitimi ve imam hatipler*, İstanbul: İletişim.
- Gül, A. (1997). *Osmanlı medreselerinde eğitim-öğretim ve bunlar arasında darülhadislerin yeri*, Ankara: TTK.

- Kafadar, O. (2002). Cumhuriyet dönemi eğitim tartışmaları. *Modern Türkiye’de siyasal düşünce*, c. 3, İstanbul: İletişim.
- Kara, M. (1987). Bursa tekkeleri ve tasavvufi hayat üzerine genel bir değerlendirme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 2/2, 77-88.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı tarihi*, c.5, Ankara: TTK.
- Koştaş, M. (2003). Türkiye’de laikliğin gelişimi-(1920’den Günümüze Kadar)”, 2. *Din şurası tebliğ ve müzakereleri (23-27 Kasım 1998)*, c.1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (1999). *Cumhuriyet döneminde eğitim II*, Ankara: MEB.
- MEB. (7 Şubat 1949). *Tebliğler Dergisi*, 11/524.
- MEB. (1948). *Müslüman çocuğun kitabı*, Haz. Artam, N-Sevin, N. İstanbul: MEB.
- MEB. (1972). *Ortaöğretim programındaki yönelmeler (1924-1970)*, İstanbul: MEB.
- Miser, R. (2005). İrdelenmeyen boyutlarıyla imam hatip liseleri”, *Din öğretimi kurultayı*, 7-9 Nisan 2005, Malatya: İnönü Üniversitesi, 444-462.
- Mumcu, A. (2005). Din öğretiminin hukuksal boyutu. *Din öğretimi kurultayı*, 7-9 Nisan 2005, Malatya: İnönü Üniversitesi, 303-317.
- Öcal, M. (1994). *İmam hatip liseleri ve ilköğretim okulları*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Öcal, M. (1986). İlahiyat fakültelerinin tarihçesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 1/1, 111-121.
- Öcal, M. (2003). İmam hatip mektepleri, mezunlarından bazıları ile yapılan mülakatlar ve şehâdetname örnekleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 12/2, 51-101.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). *Türkiye’de din eğitimi*, Ankara: MEB.
- Resmî Gazete*, Tarih: 04.01.1932, Sayı: 1993.
- Resmî Gazete*, Tarih: 10. 06.1949, Sayı: 7229.
- Sadrettin Celal. (1924). Muallimler ve cumhuriyet. *Son Telgraf*, 23 Temmuz 1340.
- Sebilürreşad*. (1926). 25/627.
- TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 2, c. 7, İçtima senesi 1, İkinci içtima. 3 Mart 1924.
- Uyanık, E. ve Çam, İ. D. (2012). II. meşrutiyet döneminde medreselerde ıslahat tartışmaları. *Medrese geleneği ve modernleşme sürecinde medreseler sempozyumu*, 5-7 Ekim 2012, Muş: Alparslan Üniversitesi, 247-260.
- Turan, M. (2011). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tevhid-i Tedrisat. *Türk yurdu*, 100/288.
- Ülger, M. (2013). 19. Yüzyıl Osmanlı fikir hayatındaki yeri bakımından tekkeler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 18/2, 45-52.
- Ünsür, A. (1995). *Kuruluşundan günümüze imam-hatip liseleri*, İstanbul: Önder.
- Yeşil Antalya*. (5 Mart 1949). İlan: İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nden. 4/312.
- Yücel, H. A. (1994). *Türkiye’de ortaöğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Zengin, Z. S. (2002). Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun hazırlanmasından sonraki ilk dönemde uygulaması ve din eğitimi. *Din araştırmaları*, 5/13, 81-106.

EXTENDED SUMMARY

The Ottoman Empire was very weak in the 20th century. At the end of World War I, colonies were established by the British, French and Italians in most of their lands. However, the war of independence was fought against these colonial powers under the leadership of Mustafa Kemal and concluded successfully. During this three-year period, the Ottoman Palace did not stand by the National Struggle and shaped its own fate. Those who were a part of National Struggle and the leader of them chose the Ottoman Empire to vanish. Thus, the Republic of Turkey in Anatolia as a new state was founded on the ashes of the Ottoman Empire.

According to the founders this state would not be a continuation of the Ottoman Empire. Republic of Turkey, which is a newly established state was founded as a result of a revolution. The revolution would naturally destroy some institutions and structures and bring new institutions and structures into life.

The main goal of the leader of the revolution, Mustafa Kemal, who successfully concluded the National Struggle and ensured the independence of the country, was to create a Western-style state and social structure.

The Turkish revolution took place in social, political, legal, religious and many other fields. Among the changes made in Republic of Turkey, which was founded instead of the Ottoman Empire, the most discussed one was the changes made in the field of religion. In fact, these discussions continue today. Religious education cannot preserve its importance and place in social life like it was in the Ottoman period in the first years of the Republic / revolution years / single-party period. The most prominent changes made in the field of religious education are; the closure of madrasas and the opening of imam hatip schools and faculty of theology in their place to fill this gap, the closure of dervish lodges, the termination of teaching religion lessons in schools, and later the imam hatip schools and theology faculty stopped working after a short period. The use of Arabic letters associated with religion and attributed to holiness was discontinued and Latin letters began to be used instead. This can also be added to these changes mentioned above.

Another issue associated with the Republic's revolution and reforms in the field of religion is that besides teaching the Quran, the Qur'an itself is prohibited. However, the Qur'an Courses continue their education and training activities throughout the single-party period. Along with the number of courses opened, the number of those attending the courses, the data of the teachers, and detailed information about how much salary they receive are available in official documents and archives. Despite this, some publications, magazines and books contain information contrary to this situation. It is assumed that such publications distort historical facts for ideological purposes.

In reality, despite the regressions experienced in the field of religious education, neither the Qur'an nor the teaching of the Quran is prohibited. During the single-party period, the public was provided with religious education in the Quran courses opened by both the Directorate of Religious Affairs and the Ministry of National Education. During the single-party period, while various legal regulations were made in areas such as religious education, imam hatip schools, religious courses to be taught in schools, and faculty of theology, there were no special legal regulation was made regarding the Quran courses.

In a period and environment where various religious institutions and schools are closed, the fact that the Quran courses remain open brings the illusion that they should have been closed, as it seems as a contradiction. This illusion also causes prejudice. But for some reason, neither a legal regulation is made regarding the closure of the Quran courses, nor is these courses has closed. This is revealed as a historical reality.

However, religious education starts again towards the end of the single-party period. Changing internal and external dynamics after the Second World War and the conditions brought by the multi-party era lead the CHP, which is in power, to change policy in the field of religious education. First, a committee appointed from within the party prepares a "Report on Religious Education". Later, in line with this report, decisions such as starting to teach

religion lessons in schools again, reopening imam hatip courses and the faculty of theology are taken and implemented.

Although this situation seems to be a contradiction since there is the same party in power, this situation will take its place in history as a result of changing internal and external dynamics. Of course, the attitude of managers, especially Inonu, is an important factor in this situation.